

КЕНКО МИТАНИ

ДУБРОВНИК И СВЕТ СРЕДЊОВЕКОВНОГ БАЛКАНА: ИСТОРИЈСКЕ И ЛИТЕРАРНЕ ЧИЊЕНИЦЕ У ВЕЗИ СА КУПОВИНОМ СТОНА¹

В. Увод

Кратка приповетка *Вечера у Дубровнику*, српског писца Милорада Павлића, чудна је прича смештена у стари град Дубровник на јужној хрватској обали Јадранског мора и обухвата две епизоде у животу једног монаха француског реда и једног младог учитеља, које повезује договор склопљен са вештицом источног хришћанства. Истумињајући сада њене литерарне вредности, она је прилично интересно дело за упознавање са разним чињеницама, историјским и географским, о Дубровнику, као месту где се радња дешава, и о западном Балкану у позадини.

У овој причи се појављују калуђери из српских манастира са Атоса и, поводом називог боравка у Дубровнику, савијамо за плаћање дозволка тим манастирима, сходно повели којом се Дубровник обавезао још према старој српској династији Немњића. Павић повремено у своја дела упућује историјски реалне личности и догађаје, али их без упоредно повезује са деловима који су очигледно измишљени, градећи на тај начин један особен фиктивни свет у ком читалац често не зна где почиње машта а где се завршава историја. Као сушта реалност звуче измишљени догађаји, док на часту фикцију личе историјске чињенице. Ова поставка и замагљујућих и педантних (али

¹ Рај је први пут објављен под насловом *Dubrovniko to čitavi balkan selat: Satom no baškil no meguro rekishi to bunkan e no kishatu*, у: *Dynamics: Kotoba to bunka*, No. 8 (2004): 91–126.

и бесмислених) детаља verovatno и privlači čitaоce Paviћevom svetу, а поменути доходак у *Вечери*, колико год, док се чита, изгледа измишљено, заправо је историјски факт.

Дубровник је 1333. године на обали Јадрана северно од града преузео дугачко полуострво Пељешац и на његовом улазу град Сто² од српског краља (касније цара) Стефана Душана Неманића за 1.000 перпера (млетачких златника), који су се имали исплаћивати заувек српској аладарској породици. Дубровник се после преузимања власти над Пељешцем ширио на суседна острва и уз обалу, али ово што је ту интересантно јесте то да је Пељешац, те исте 1333. године, Дубровник преузео и од босанског бана Стјепана Котроманића. Другог за доходак који се обавезао да плаћа и свим његовим директним наследницима. То што је дубровачка комуна (Дубровник је тек након пола века формално постао република) исто земљиште отуђила и од Србије и од Босне (није двојструка продаја, него двојструка куповина?), па се на то обавезала и плаћањем дугог докотка, јасно говори о томе колико је обезбеђивање овог појаса за њих тада било значајно. Са доласком Османлија, чије је царство покорило Балканско полуострво, Дубровник је морао да се повинује новим моћницима, а будући да је забележено како су приходи од соли добијене у близини Стона били довољни за исплаћивање годишњег данка Турцима (EJ E. 161), ова куповина била је потез визионарски мудро повучен.

У првом поглављу овог рада укратко ћемо разматрати историјску пољину која је довела до плаћања докотка српском краљу описану код Павића, док ћемо се у другом поглављу, представљајући документа с почетка четрнаестог века која имају директне везе са овим случајем, бавити у њима видљивим језичким карактеристикама.

1. *Дубровник и средњовековна Србија и Босна*

Дубровник је од средњег века до почетка модерног доба био јединствена независна република на Јадранском мору. Као држава није достигао разину Млетачке републике, али није ни заостајао на пољу државног уређења и дипломатске вештине и не би било претерано рећи да је његова историјска улога поморске силе западног дела Балканског полуострва изузетно велика, посебно кад се упореди са далматинским градовима као што су Шибин, Задар и други.

Рагунум, како се Дубровник звао за време Римљана, као отворена лука у средишњем делу Јадранског мора је већ крајем друге половине 12. века

² Помиње се и делта Неретве у појасу Посрединце, али изгледа да се овај трансфер ипак није одиграо.

potpisao trgovačke dogovore sa italijanskim gradovima kao što su Piza, Ravenna, Ankona, Bari i drugi, i utvrdio svoju poziciju trgovačkog grada posrednika između istočnog dela Balkana i tako vladajućeg Istočnog rimskog carstva i Zapadne Evrope. Dипломатијом и политиком плаћања данка vodeћим silama, Vizantiји, Mletačkoј републици, Угарско-хрватском па Османском царству, Дубровник је очувао независност, а након 12. века – тако што је избегавао мешање, или што би се понекад, када би у томе увидео политичкијалну корист, супротстављао, или пак учествујући као арбитар између политички надмоћнијих – сведочно рађању, успону и пропадању држава Јужних Словена из централног дела Балкана, Зете (касније Црне Горе), Рашке (Србије), Босне и Захумља, или Хума (Херцеговине).

Још од 1180. године постоје документи која указују на то да је за нове словенске државе посредничка активност дубровачких трговаца била од велике користи. Од српског жупана¹ Стефана Немање (рођен 1113?, владао 1168–1196) из 1186. године и од босанског Кулина бана² (владао 1180–1204) из 1189. године постоје списи основљени на Дубровник којим се дозвољавају трговачке активности на њиховим територијама, од којих је први написан на латинском и на крају потписан од стране Стефана и његовог млађег брата кнеза Мирослава (MS р.1, No. IV). Спис из 1189. године познат под називом *Повеља Кулина бана* садржи давање права на бесцаринску трговину дубровачким трговцима у земља овог првог босанског владара, Кулина бана, чије је име јасно симулирано у историјским документима. Ово је уједино и најстарији текст на народном језику написан Вирлићем у Босни, чија лингвистичка вредност лежи и у томе што доследно бележимо хибриду употребу црквено-словенског и локалног српског дијалекта. Није сасвим познато Кулиново порекло, али изгледа да је он био заштитник, у то доба већ рашарске, такозване босанске цркве, коју је римски папа 1199. године, на оптужбу зетског жупана Вукана, прогласио за јеретичку архиепископску притисав на њу по целом Балкану. На то је Кулин 1203. године позвао католичке мислиоаре и сам прешао у католичанство, али изгледа да је то све била тек политичка представа. Босанска црква је наставила да постоји у Босни све до пада под османску Турску у 15. веку.³

¹ Жупан је назив вође старе словенске племенске заједнице на Балкану која се назива жупа. Када је касније удруживањем више жупа дошло до стварања државних заједница, овај назив се користио за њиховог предводника.

² Бан се на енглески преводи са *Viceroy, Duke*, али ниједна од ових титула не одговара овој на Балкану.

³ О босанској цркви и сада, кад год се појави став о потреби да се поврате изгубљене територије, инови јавља и питање: *Чува је Босна?*, па се воде старе полемике

Srbija je početkom 13. veka, u vreme Stefana Nemanjića Pravednjaka (vladao 1196–1228, od 1217. kralj Raskie), već ujedinila većinu centralnog Balkana i vladala teritorijom oko Dubrovnika, tj. obalom od tirkulise na donjem toku reke Neretve do Skadarskog jezera. Smatra se da je vladarsko pravo nad poluostrvom Pelješac zadobijeno u ovo vreme i da ga je na osnovu toga Dubrovnik kasnije kupio od cara Dušana. Stefan Drugi Pravednjak, kao i njegov otac, izdao je dokument kojim se dubrovačkim trgovcima dozvoljava slobodna trgovina na njegovoj teritoriji, a u jednom od dva dokumenta izdata između 1222. i 1228. godine se može pročitati i sledeći sadržaj:

паше кралеџство ми, да с њедоме њакому, дано с кралеџство ми милости дубровчанам, да си продаю вино беш воде и меда у уцѣнѣ у Брыскѣнѣ у трыгу кралеџства ми. и ако се кто нанде продаѣ вино с водою и медѣ прѣзѣ уцѣнѣ, да му се все узѣме, аѣо има, а ѣа нисе трѣгѣнѣ да не има печѣли кралеџство ми, да имѣ се не помете, доку стоѣ у правѣѣ кралеџству ми. (MS р.17, No. XXI).

Na osnovu ovog teksta može se pretpostaviti sviaga dubrovačkih trgovaca, a pomenuti proizvodi, vino i med, zasigurno su bili glavna roba u razmeni. Tjajniје, Dubrovčani su uglavnom vino prodavali na kopnu, a med otkupljivali. I za druge južnoslovenske narode na Balkanu proizvodnja меда била је традиционална грана привреде, а мед и восак произведени у Босни или Хуму дуго су били главни артикли дубровачких трговаца (И Павић не пренајда да у *Вечери* на самом почетку уведѣ мед као мали мотив). Од других производа која су се из Дубровника извозили на копно најважнија је била со, па затим ткањине (крано, свила и др.), предмети од злата и сребра, оружје, челични предмети, зачини и слично, а у Дубровнику су се куповали крано и коза, дрвена грађа, мед и сл. Баш када је у целој Европи порасла потражња за металима, у Босни и Србији су отворени рудници, па су злато, сребро, бакар и друге руде постали центар трговачких преговора.

Srbija није једном пожелела да се докопа Дубровника који је почео да се трговином богати и напредује, а два пута је слала војску не би ли завадала њиме: пран пут четврт века после горепоменутог документа, педесетих година 13. века, за време сина Стефана Прavednjaka, Стефана Уроша Првог (влдао 1243–1276), и други пут, поново, почетком 14. века за време Милутина Уроша Другог (влдао 1282–1321). Користећи као изговор трљсена око уговора о соли и око уласка у територију (у села поред Дубровника и сл.),

којима се тврди да је то трансформација источне или западне хришћанске цркве, па да је то богумилска вера, као и да су богумили исто што и патрици. Изгледа да је најрецензије истраснавање о босанској цркви обавио Fine 1975.

Srbija bi poslala vojsku u okolinu Dubrovnika, ali bi se Dubrovnik uvek spasavao zahvaljujući mudrim pregovorima i uticaju Mletačke republike.

U narednim ratima Stjepan i Pekošević od Srbije kao praočitnog vlastelika nalazilo se rastućim ekonomski uticaj Dubrovnika, bosanske porodice Kotromanića koja se početkom 14. veka usprotivila srpskoj moći i Mletačke republike koja je pokušavala da potчини dalmatinsku obalu i zaliva Jadranskim morem.

Smatra se da je u Bosni, kao što je već rečeno, bogumilska crkva bila raširena još za vreme Kulina bana, ali je jеретичност ове вере католичком свету, посебно Угарској, која је имала претензије на Балканско полуострво, послужила као изговор да изврши инвазију на Босну и да у другој половини 30-их година 13. veka чак pošalje bosanske крсташе. Римска црква је половином 13. veka одлучила да јурисдикцију над католичким црквама у Босни, које су почетком 12. veka основали мисионари из Далмације, преда угарском надбискупу. Овакве католичке амбиције према Босни биле су заустављене неизбежним повлачењем Угара услед напада Татара, као и због снажно укорененог антиугарског осећања које је довело до протеривања бискупа, што је коначно резултирало тиме да католичка црква у Босни, од самог почетка па све до данас, није успела да се заиста учврсти.⁴ Ипак, без обзира на све, угарске амбиције према јужном делу Босне наставиле су да, што директно што индиректно, допринесу формирању bosanske државе.

Пошто је у Босни у другој половини 13. veka и даље велики проблем била разједињеност државе, dalmatinska властелинска кућа Шубића завладала је њоме. Међутим, почетком друге деценије 14. veka Стјепан Котроманић Други (владао 1314–1353), из моћне властелинске породице Котроманића, абацио је Шубиће и поново ујединио bosanske земље. Стјепан Други се 1318. године прогласио bosанским баном и 1321. године, по смрти српског краља Милутина, користећи унутрашње сукобе који су постојали међу Немањинима, склопио пакт са Угарском и до 1326. године анексирao западну Босну и Хум (касније Херцеговину) од Србије. Иначе, мајка Стјепана Котроманића Другог је била кћерка краља Драгутина (владао 1276–1282), старијег брата помениутог српског краља Милутина Немањинца. Другим речима, Котроманићи и Немањини су били у крвној вези, што је након смрти великог Стефана Душана и пада српске династије Немањинца послужило као основ за крунисање титулом српског краља јединог bosанског краља Стјепана Твртка Котроманића, иначе његовог нећака, који је наследио Стјепана Котроманића Другог.

⁴ Француски су једини ред који је успео да уђе у Босну, али не онако као у суседној Хрватској где је католичка црква пустила дубоке корене.

Средином двадесетих година 14. века дошао tok reke Neretve, severno od Dubrovnika, suštinski je držala lokalna porodica Braničevića, koja je pod plahtom ovalnih zemira opstruirala diplomatske pregovore dubrovanih trgovaca i često upadala na njihovu teritoriju. Zbog toga se Dubrovnik udružio sa banom Stjepanom Kotromanićem i podržao koju strategiju sa ciljem da se njegova vlast osigura u tom kraju. Nakon toga Braničevići su zbaceni, a do 1326. godine Stjepanova teritorija je zahvatila Bosnu i veći deo Huma i imala „od zidina grada Dubrovnika na sve do Omiša na ušću Cetine“ (Klađiћ 1882: 115), dok je Dubrovnik, da bi očuvao sopstvenu bezbednost, sad bio u situaciji da mora da čuva prijateljske odnose sa bosanskim banom. Rezultat ove saradnje bio je da je ban Stjepan priznao suštinsko trgovinsko pravo na poluostrvu Pelješac i u Stonu, na njegovom ulazu, Dubrovniku, koje su ovi bili izuzetno značajni, ali Nemačići, koji su istorijski gledano držali vlast nad ovim delom, nisu to prihvatili. Da bi na kraju osigurali pravo na ovu teritoriju pitanje ugovora o prodaji iz 1333. godine bilo je neizbežno.

Ban Stjepan Kotromanić je 1329. godine napao Srbiju i жестоко се борио са престолонаследником Стефаном Душаном (Урош Четврти, владао 1331–1335, od 1346. носи титулу цара), dok je u isto vreme Venecija napredovala na dalmatinskoj obali kojom je suštinski upravljala. Tom prilikom njegov primarni cilj bilo je ostrvo Korčula, koje se nalazi odmah od poluostrva Pelješac, kao i još severnije ostrvo Brač, na je, da bi izvršio 'ekspediciju' na Korčulu, zahvatao od Dubrovnika da mu pomogne sa nekoliko brodova. Mletачка republika, koja je za ovo saznala, odmah je preduzela kontrameru i izvršila pritisk na Dubrovnik 1331. godine tako što je trajala brodove za pomoć u slanju vojske na Bosnu. Vojni sudar između Bosne i Venecije je tada, budući da ne bi bilo veće koristi od priključanja nijednoj od strana, izbegnut zahvaljujući dubrovaničkim zalaganjima, ali je, pored strateške važnosti, zarađ bezbednosti u regionu kao i zbog očuvanja prosperiteta komune, na sastanku Malog veća 1332. godine odlučeno da se formalno otкупи Pelješac od bosanskog bana i, istovremeno, od istorijski legalnog vladara, srpskog kralja. Na ovaj način je 1333. godine došlo do dubrovачке „dvostruke kupovine.“⁷

⁷ Glasajući samo dokumente iz 1333. godine, i srpski kralj i bosanski ban Dubrovniku „daju, priklada, dasko i darovanio do visoka visokom“, ali to može da se тумачи и као 'дати у царј, на употребу', те је, и на основу тога што се обавезују на плаћање исте суме и наредним генерацијама, вероватно пре реч о познатијом уступку него о потпуном отуђивању. Међутим, без обзира на основну идеју, како су обе дате земље убрзо пронале, може се сматрати да је у питању била фактичка куповина.

Из белешки са Сплитског већа из 925. године зна се да је у граду Стоњу на самом улазу на полуострво Пељешац била постављена католичка епископија. Нагледа да је она тамо била све до краја II. века, да би почетком 12. века, када је Пељешац пао у руке хумског кнеза из српске воје, била премештена прво на острво Локум у близини Дубровника, а потом на острво Корчулу, одакле се више није вратила у Стоњ. С друге стране, младић брат српског Стефана Православног, Раство Немањић (Свети Сава), овде формира епископију. Епископија се педесетих година 13. века преместила дубље у копно, на обалу реке Лим, притоке Дрине, али се и после тога у Стоњу одржавало православље. У повели из 1334. године краљ Стефан Душан упућује Дубровнике да не смета рад православне цркве у Стоњу. Пуритански католички Дубровник, међутим, убрио је нарушио овај договор и протерао православне свештенике, а удруживши се са босанским франџевцима ту изградио католички самостан. С друге стране, плаћање обећано српском краљу, према личним жељама краља Стефана Душана, 1348. године преумерено је на српски храм у Јерусалиму. У повели из овог периода наплатно следеће:

и паким прилози царство ми цркви архистратига Михаила иже у Иерусалимѣ, да си унима у Дубровничѣ од домета царства ми на њекој године ми исплатити. (MS р.134–5, CXVI 1348).

Почетком 13. века у Јерусалиму је Раство Немањић (Свети Сава), када је тамо био у заточашћу, за српске монахе подигао први манастирски стан, али се наредба краља Душана односи на храм који је подигао краљ Милутин. Будући да овај Душанов текст није сачуван у оригиналу већ само у препису, као и Урошева повела о којој ће касније бити речи, постављано је, међутим, питање његове веродостојности (Мошин 1974: 176). После Стефана Душана долази на власт Стефан Урош Петри (владао 1355–1371), који је у односу на оца званог Силни, нажалост, добио надимак Нејакни, али је и он 1357. године потврдио очев договор и издао повелу 1358. године. У повели, из те 1358. године, Урош Петри бележи:

иже ли се приложити запустети грѣх ради наших храму светог архангела њ. Јерусалимѣ, то да се давати тај тисоуца перманѣ од Дубровника њу Светоу Горѣу нашим манастиром...

Постоје сумње да је овај документ фалсификат (MS 165–168; Мошин 1979: 178), али је потврђено да је век касније, када су услед промјети српског царства српски монаси у Јерусалиму и на Хиландару, ослањајући се на палатне везе са османским двором, тражили помоћ од султаннице Маре, уданице османског султана Мурата Другог, као и после њене смрти од њене млађе

сестре Кантакузине, жене грофа Уроха Џељског, султанца Мара 15. априла 1479. године потписала документ којим је, као што је то раније био одредио цар Урош, Дубровник преузео обавезу да плаћа 1.000 перпера Халандару и храму Светог Павла на Светој Гори. После смрти Кантакузине, Дубровник је желео да се ослободи плаћања овог демотеа, али залагањима рођака српске краљевске лозе који су постали „Турци“, тј. османски вазали, посебно Ахмеда Херцеговаћа,⁴ сина херцеговачког војводе Стјепана Вукчића Косаче (1404–1486), ово плаћање је настављено и заправо се извршавало све до 1792. године, односно све до пред сам историјски крај Дубровачке републике. Ово је историјска зачећина Павлићеве *Вечере*.

Србији је као стуб државе била организација источне цркве, чији ауторитет превазилази државни, што јој је послужило као центринетална сила да та време нехерцеговачке владе очува национални идентитет и углед. Босна је вероватно, с друге стране, немајући учвршћен такав наднационални поредак, заједно са падом државности у свету средњовековног Балкана изгубила једном изгашене националне вредности, те људи који су ту живели, напоследку, нису имали друге до да се поистовете са новим владарима, Османским царством, и да себе назову – муслиманима (исламским верницима).

2. Повеље – *при докуменџа*

2.1. Документи у којима је потврђено да је Дубровник купио Пељешац и Стоп и да ће плаћати дату суму српском краљу и босанском бану написани су 1333. године и 1334. године. Дана 22. јануара 1333. године у повељи Дубровачкој републици српског краља Стефана Душана Немањича Уроша Четвртог забележено је да „због верности и поштовања Дубровачана према српском царству“ овај за 10.000 илетачких перпера које дају заједно са другим даровима од српског краља добијају Пељешац, Стоп, Посредницу и др. Том приликом Дубровник се обавезао да наследницима српског краља „сваке године на велики дан (Ускрс) 500 перпера“ даје, а „ако не плати до рока, да плати двојину“, као и да, ако би и после смрти краља Стефана неко покушао да промени овај уговор, тај био проклет бесом Божијим, свете Девине Марије и свих светих.

С друге стране, у повељи Дубровнику бана Стјепана од 15. маја 1333. године, строго говорећи, налазе се заклетве обе стране. Прво, босански бан

⁴ Његова мајка, тј. жена Штепана Вукчића, била је Јелена из српске лозе Немањича.

пише да Дубровнику даје Стол и област Пелешца, са свим што обузатају, и пашинтима, и шумама, и селима, и водом. Дубровнику се дозвољава да место где се полуострво Пелешца спаја с копном „прокопа од мора до мора“ (тј. да направљен водени пролаз којим се полуострво претвара у острво, што је Дубровник од 1326. године и планирао), или да тамо направљен тврђаву, зидине, или било шта друго, док се босански бан обавезује да ће, ако би неко нанео штету овој области, свом својом расположивом силом притећи у помоћ. Затим следи дубровачка страна која се закључе да „ми, грађани Дубровника“, како је горе написао, „до пропасти (згоренија) света“, даваћемо сваке године 500 перпера Стјепановим наследницима, „докле год кућа има мушког наследника, ако и не буду господари хумске земље“, као и на то да би им, ако би Стјепан или његови потомци посетили овај крај, за то време био пуножен бесплатан смештај. Затим следи банова закљетка, на исто као у Душановој повељи, претња да се садржај ове повеље не сме мењати и потпис бројних гаранта.

Документ српског краља Душана из следеће, 1334. године, осликава Душанову нетрпељивост према уговору између Дубровника и босанског бана. У вези са већ одлученим случајем Стола и Пелешца од представника дубровачког Већа које „зна гнев мене, српског краља“, Душан је строго захтевао да се изнова потврди садржај уговора из 1333. године, као и да на Пелешца и у области Стола „не сме да уђе нико, накар био и краљ неке земље, ако нема овлашћења од српског краља. Ако би се пак сазишло да је неки такав дошао присутан, да га Дубровник итери и заједно са краљевим изаслаником преда.“ Садржај овог текста показује јавно противљење горепоменом уговору са босанским баном јер се њиме Босни признаје право на дату област. Надаље се Дубровник чврсто обавезује да неће ометати рад православног свештенства у Столу и да становништво Стола и Пелешца неће бити укључено у ратне сукобе (тј. да неће бити коришћени као војна снага Дубровника).

Није јасно ко су стварни творци ових докумената, односно ко су њихови записивачи, то јест, којим су се они дијалектом користили, али уколико датуми и места нису потпуно неистинити, ова документи делом могу послужити за упоређивање са карактеристикама језика Србије и Босне из средине 14. века. Пошто смо унапред претпоставили специфичности писаног језика и жанра докумената, надале желимо да, фокусирајући се на ова три извора, разматрамо карактеристике јужнословенских говора из периода око 14. века, са акцентом на две ствари: рефлексе гласа *Ѣ и наставак за локатив мушког и средњег рода у једини. Овде ћемо директно анализирати MS [1858] LXXXVIII (Повељу Стефана Душана Дубровчанима из 1333. године, надале 51), LXXXIX (Повељу Стјепана Котроманића Дубровчанима, надале 52) и XC (Повељу Стефана Душана Дубровчанима из 1334. године, надале 53). Као додатну

литературу коришћено у истом MS забележене повеле босанских банава (а то су *Повеља Купина бана* из 1189, *Повеља бана Никослава* из око 1240, *Повеља Тарлика Кошранића* из 1375. године, *Повеља Стејана Ослоје* из 1400. године итд., заједно обележене са ВР), као и законик донесен за време владе Стефана Душана (*Законик цара Стефана Душана* [Пешкан 1997], у наставку ДЗ). У то, у наставку ћемо за примере користити латиницу сем у посебним случајевима. Старословенске јерове, њ и њ, забележићемо са *ъ* и *ѣ*. Ова слова се још увек чувају у средњовековним јужнословенским језицима, али у већини српских текстова користи се само њ и то без фонемске функције већ као ортографска шанка. На местима где се ѡ користи у MS забележићемо *o*.

2.2. Рефлекси *ѣ

Старословенско *ѣ у јужнословенским језицима има рефлексе /и/, /ије/ или /е/,² и ова разлика у рефлексу постала је основа поделе на наредња. Стога смо и ми у овом раду истраживали на који начин се у датим документима *ѣ рефлектује. Према традицији, *ѣ је обележавало слово ѣ, које се користило и у ћириличним текстовима јужнословенских језика након дате фонолошке промене, па и у овде обрађиваним документима, а на основу фонолошке кореспонденције дошли смо до тога: 1) да се користи на месту ѣ; 2) да се користи уместо вокала који није *ѣ, док у односу на вокал који би у старословенском сигурно одговарао ѣ; (1) остаје ѣ да се користи; (2) обележава се са *ѣ*; (3) обележава са *и*; (4) или са *ѣ*.

Прво, у следећем примеру можемо видети случај где се ѣ (латиничким транскрипцијом *ѣ*) употребљава на месту вокала који изворно не одговара овом знаку:

blačana (S1) номинатив јединице придева женског рода < -наја
blačnъ (S3) генитив јединице средњег рода < -наѣ/ја

У оба случаја одговара гласу /ја/ и у уобичајеној транскрипцији било би забележено словом ѣ, или би се пак на том месту користило *ја* или *ѣ*. Уколико би се ова варијација видела у основи речи, могло би се размишљати о евентуалној гласовној промени на лексичком нивоу (промена приобитног /а/ у /ѣ/ или њему сличан вокал), али у наведеним примерима употреба је забележена у флаксивном делу, па је вероватно дошло до мешања слова ѣ и ѣ.

Даље ћемо разматрати случајеве где би ѣ (даље *ѣ*) традиционално било употребљавано. Као што је већ речено, у свим анализираним текстовима *ѣ* се или употребљава на свом старом месту или је забележено неким другим

² У једном броју случајева постао је и *ѣѣ* стрел. *оѣѣѣ* > срп./бос./хрп. *орѣѣ*, *буѣ*, *орѣѣ*, *маѣ*, *орѣѣ*.

словима koja označavaju vokale predjeka reda. U donjoj tabeli (1) prikazani su rezultati dobijeni iz analize dokumenata: u prvoj koloni s lijeve strane prikazani su oblici u staroslovenskom (imennice u nominativu jednine, a glagola preko glagolskih osnova), na reči koje joj odgovaraju u kolonama desno od nje (oblici promene ili izvedenica). Dodali smo i podatke o broju primera, npr. (3x) [3 primera], a prema potrebi i gramatičku informaciju, npr. (acc. pl) i sl.

Tabela 1: Refleksni *ŷ

СЛСЛ облик	S1	S3	S2
<i>ŷ u osnovi reči</i>			
věki 'vek'	vъ věki (acc. pl)	věci (loc. sg)	do věki (3x), do věki (gen. pl) věkomu (2x), věkomu (instr. pl)
věmъ 'vreme'		vremu (acc. sg), věmъ, věmъ	
věd- 'mati'		vědomu (pst ptpl.)	
vědělъ 'venac'	věnci (instr. pl)		
gъvělъ 'muc'	gъnevъ (acc. sg)		
gъvěl- 'popet'			do gъvєnъja (2x) do gъvєnъja (4x)
děti 'dava'	děcamъ (dat. pl)		
kolěno 'koleno'			kolěnu (dat. sg)
lěti 'mjesec'			lěmъ (acc. sg)
lěti 'mesec'	lětu (acc. sg)	lětu (acc. sg)	lětu, lětu (acc. sg)
město 'mesto'	městu (gen. sg), městu (loc. sg)		
poslъ 'nosac'		poslu	poslu
prědi 'napo[st]'		prědu	
prěstěbi 'apostoli'	prěstěbi (loc. sg)		
razvěl 'cam'		razvěl (2x)	
svědělъ i 'свѣдѣнъи'			svědělъ i (nom. sg)
světi 'svet'			do svęta (8x)
světilъ 'svetlo'	světilomъ (instr. pl)		
sъmъ 'cena'			sъjemo (4x), simo (acc. sg) simenъ i (dat. pl) simenu (dat. sg)
sědi- 'sopet'	sědu (pst ptpl.)		
tiho 'tamo'		tiho	
hođi- 'nema'	hođmъ (nom. sg)	hođmъ (acc. sg)	hođmъ i (3x) (acc. sg) hođmъ i mъ (instr. sg)

človek 'woman'	človečaskie (adj. acc. pl)	človeku (2x), človeku (4x) (gen. sg) človeku (2x) (dat. sg) človečasky (2x) (instr. sg)	
*U fonetskomu zapisu			
{biv} 'bivši'	bŭba (impf. 3pl)	bŭbŭ (impf. 3sg)	
{videti} 'nađena'	videti	vidŭty, vidŭvŭ	
vŭl 'sua'	vŭchy (gen. pl 2x), vŭchy (gen. pl), vŭhy (loc. pl), vŭmŭ (instr. pl), vŭmŭ (dat. pl)		
dvŭ 'dua'			dvŭ (2x), dvŭ
dvŭna čovjekova	pe mŭb	ovŭhŭzi (gen. pl)	

* Kako su primjeri sa *ŭ* u lokativu jednine mužkog или srednjeg roda nabožniji, ovdje их изостављамо. U veći su timo и 2.3. u nastavku.

Što se tiče prefiksa *rev-*, izuzev u izvedenici *revizija*, uvek se piše sa *ŭ*.

Kao što se vidi iz gornje tabele, S1 и S3, tj. u dokumentima crkskog cara, upotreba *ŭ* je relativno dobro očuvana, ali se delimično meša sa *e*, a ima и нешто примера са рефлексом *ie*, као у речима *gnŭci*, *veŭjete* и слично. С друге стране, у S2 је дошло до јасне замене /*ŭ*/ > /*ie*/, по чему се разликују карактеристике ијекавице, а виде се и особине икавице са рефлексом /*u*/ у *dvŭ*, *dvŭe* и сл. Карактеристична замена **ŭ*/ > /*ie*/ у савременом добу иџа се јасно од реке Неретве, у области Дубровника, Херцеговине и Босне, тј. у простору исеочнохерцеговачког дијалекта (Voković, Ivč 1988: 58–59; Nanić 1958: 155; СЛЈ), а овај географски простор одговара простору с којим се повезује текст S2. У већи са рефлексима **ŭ* речено је да у чакавским документима крајем 13. века долази до **ŭ* > *i*, а у штонавским средином 14. века долази до промене **ŭ* > *e*, односно је (Porović 1960: 388; Voković, Ivč 1988: 9), што се слаже са временом текстова које разматрамо. Чињеница је да је у документима босанског бана из ранијих периода (БП) **ŭ* готово регуларно бележено са *ŭ*. На пример, у Кулиновој повељи у речима *vidŭty* (dat. pl), *revŭtiŭ*, *dvŭvŭka*, *vŭmŭ*, *gudŭ*, *vŭmŭti*, *razŭvŭ*, *lŭty*, *ovŭzŭca*, *ovŭzŭvŭti* и др., изворио **ŭ* сваки пут је забележено словом *ŭ*, а рефлексација са *ie* или *i* се не појављује. У Николасављеној повељи, такође из средине 13. века, *ŭ* се бележи као у *dvŭvŭdy*, *lŭto*, *godŭ* и сл., а ијекавска и икавска рефлексација се не иџа. Слова не осликавају обавезно фонолошки систем датог времена, али ако у поредном тексту из Босне од 13. века са S2 и сл., можемо претпоставити да се у босанској хумској области почетком 14. века /*ŭ*/ заменило са /*ie*/ (готовито јасно у случају дугог вокала), те да је, иако се *ŭ* одржало у традицији писаног језика,

временom došlo do pisanja koje je bliže realnom govoru. U to, u S2 pored *dñie* postoji *dñi*, a pored *zñjite* i *zñie* i *sa*, tj. meša se i refleks iz ikavice **V* > /a/. Ikavska promena vidni se u dobrom delu čakavskog narječja, kao i u jednom delu štokavskog, a severna polovina poluostrva Pelešana, koje je u pitanju, spada u čakavsku zonu. Stoga se može pomisliti da je moguć uticaj ikavskih uticaja (ili da je pisar bio ikavac), ali na osnovu samo ovog dokumenta ne može se zaključiti da li pojavljivanje oba oblika za istu reč, kao za *dñie*, *dñi*, predstavlja zneta posledicu ikavskog (čakavskog) uticaja, ili jednostavno grešku (npostavljanje *e*), ili pak grešku npostavljanja slova nastalu u procesu preimena.

U odnosu na ovu karakteristiku S2, u S1 i S3 mali je broj primera u kojima je **V* zabeleženo sa *ie* (*ivoki*, *gniev* itd.), već se radije **V* zadržava i beleži slovom *i*. Za to postoje dva moguća razloga. Prvi je da je bez obzira na realnu glasovnu promenu u srpskim tekstovima S1 i S3 bila jača svest o očuvanju tradicije pisanog jezika, dok je drugi da je tvorac ovog dokumenta ili njegov pisar govorio dijalektom u kojem **V* nije dalo refleksa /a/ već vokal /e/, zbog čega nije postojao otpor ka korišćenju slova *i*, budući da je mala razlika između stvarnog zvuka i zvuka koji se za njega veluje. Šta možemo reći o ovim pretpostavkama? Ako pogledamo mesto gde su ovi dokumenti zabeleženi, vidimo da je to u S1 Polog, a u S3 Dobruša. Polog se nalazi na Kosovu blizu severnog dela Makedonije i u savremenom jeziku pripada oblasti u kojoj očekujemo zamenu **V* sa *e*, dok je, s druge strane, Dobruša na S3 nešto severnije od Srebrnika iz S2 i, iako se nalazi unutar srpske države, prema savremenoj raspodeli pripada istom istočnohercegovačkom dijalektu kao i S2, te se u S3 može očekivati zamena sa diftongom /ije/. Ikavska promena **V* > /e/ danas je široko rasprostranjena u severnom delu Srbije. Jasno je da se dijalekatska rasprostranjenost pre 15. veka i savremena ne mogu olako preklapati, ali razmišljajući uopšte o procesu ove diferencijacije štokavice, u tekstu bi se, na osnovu dijalekatskih krajeva sa kojima se povezuje, mogla očekivati i promena **V* > /e/ i promena **V* > /ije/. Zato što se i u stvarnoj transkripciji javljaju oba refleksa, teško je doći do jedinstvenog zaključka, ali ipak je pre izmisliti da je govornik ičevanice /ie/ (/ije/ ili /je/) nastalo od **V* beležio jednostavno *i* (ili još ređe sa *l*), nego što je moguće da je govornik ikavice, u kojoj dolazi do zamene **V* > /e/, vokal /e/ namerno beležio diftongom /ie/. Umišljujući posebno u obzir ovu pretpostavku, kao i to da se, iako malobrojno, ipak pojavljuju i primeri sa transkripcijom **V* > /e, može se pomisliti da su u S1 i S3 (odnosno u govoru njihovih tvoraca), kao i u S2, latentno postojale tendencije ičevanske promene, ali budući da je i svest o vrednovanju pisane tradicije bila jaka, došlo je do češće upotrebe slova *i*.

2.3. Наставци za lokativ muškog i srednjeg roda jednine

У савременом српском (и хрватском) стандардном језику наставак за локатив именца мушког и средњег рода у јединици је *-и*, који је био наставак за локатив на **и*-основу, а изгубљен је облик који је потицао од старог наставка *-ј* на **и*-основу (класификација именца на **и*-основу и **и*-основу јесте према: Schramsteg 1983: 70–85).

У чакаском се наречју ситуација помало разликује, па иако је и у њему, као и у штокавском раширена употреба наставка *-и*, у једном делу територије користе се наставак *-е*. На пример, Калесек (66) посебно наводи наставак *-е* (*kolac* – *kolcē*, *mločē*, *līcē*). Хуццегере (62, 67) указује на презирање између *-е* и *-и* (*krif* – *krōvī/krōvē*, *dvōr* – *dvorīvī/dvorē*, *dvō* – *dvīvī/dvō*). У грађи Лукежића (Lukežić 1996: 94) наставак за локатив јединице је једино *-и*. У говору острва Сисак пронађен је, поред старог облика са наставаком *-ј* (<**ј*), *на Сујци* (< *Suici*), нови облик са наставаком *-и*, *на Сујци*, а на острвима северне Далмације, као што су Крк, Лошњин и други, ипак се наставак *-ј* као и у другим областима икавског изговора (Hamn, Hnaste, Guberina 1956: 100–101). Ако погледамо временски мало уназад, Тентор (1909: 168) још бележи старо *-ј* у *grade/građi*, *Stozo-Stozi* и сл., док се у случају умекшавања или за именице које означавају жива бића посебно користе *-и*, које је међу млађом генерацијом постало уобичајени наставак.

И у већи са кајкавским наречјем, Лончарић наводи да је прикметиво у употреби наставка *-и*, док се у неколико регија ипак *-и*, *-ј*, *-е* итд., што је можда одјек старог *-ј* или пак утицај стандардног језика (Lončarić 1996: 100).

Тако се у штокавским и сусједним наречјима наставак на стару **и*-основу изгубио, а *-и* на **и*-основу се проширио, па се сада поставља питање о томе како је то изгледало у периоду текстова које ми анализирамо. У S1, S2, S3 примери датих именца мушког и средњег рода појављују се на следећи начин:

S1 (na) *priestoli* (< *prdstolj*), (na) *mštinē*; na *nabesi* (< *nebo*, припада **и*-основу)

S2 (v) *mščē* (< *mščj*)

S3 (a) *mira* (< *mīrj*).

У S1 и S3 користе се наставак за **и*-основу. Наставци *-ј*, *-је* који се овде виде, *prdstoli* < *prdstolj*, *mščē* < *mščj*, јасно представљају рефлексну промену **j* > *ije*, *iu*. Како смо раније приметили, ово су карактеристике ијекавског или пак икавског рефлекса, па се може рећи да ови текстови чине грађу која потврђује развишавање итесено у 2.2. С друге стране, у S2 само један пример, *mira*, има наставак за **и*-основу.

Због малог броја примера преузели смо их и из других докумената из истог периода. Прво, на основи података из БП за дати проблем добијамо следећи резултат:

- (na) *vladani* (< *vladnjač*) (3x, 1189);
 (na) *miatu* (1400), (na) *moatu* (1405);
 (na) *roki* (< *rokič*) (1405), (na) *svandjačju* (< *svandjač*) (2x, 1405, 1420),
 (u) *liatu* (< *liatj*) (1400).

Ако оставимо на *vladani* из повеље Кулина бана из 1189. године, о којој се може размишљати као о речи из старословенског *vladnjač*, у свим осталим случајевима појављује се наставак -и.

Затим смо испитали *Дуцинов законик* (DZ), Стефана Душана, потписника текста повеља S1 и S3. Користили смо припремски рукопис међу текстовима сакупљеним у Пешику 1997. Текст DZ је, за разлику од осталих текстова, дуг, па је у складу са тиме прикупљен и приличан број примера. Табела 2 ниже је њихов преглед. Резултат прикупљених примера је јасна когезијенција наставка -и и -џ, па смо стога покушали да речи разврстамо на основу фонолошких карактеристика последњег консонанта у именици. У левој колони табеле налазе се фонолошке карактеристике, па следи подела на М (мушки род) и Н (средњи род), број примера (у заграда је број речи) и на крају пример употребе заједно са предлогом. Има случајева када се између предлога и имена налазе други елементи (придеви и сл.), али смо их овде нистављали. За М и Н смо појединачно наводили пример са наставком -и у горњем реду и пример са наставком -џ у доњем реду. Слово *w* користили смо уместо изворног *o* (аликорф /o/) у тексту.

Табела 2. Наставци за локатив у *Дуциновом законик*у DZ

успен	М.	2(2)	на <i>domu</i> , а <i>srubu</i>
		1	а <i>popu</i>
успено-губно	М.	3(2)	а <i>racovcu</i> (3x), а <i>priznacu</i> (2x)
		0	
	Н.	4(3)	а <i>subijatuca</i> (2x), а <i>posbly'atru</i> , а <i>am'atru</i>
		1	а <i>subijatu</i>
губно	М.	8(6)	на <i>veblatu</i> (2x), а <i>nosu</i> (2x), а <i>gradu</i> , а <i>plomu</i> , на <i>nosd'itu</i> , а <i>katoucu</i>
		11(5)	на <i>nosu</i> (3x), на <i>vinogradu</i> , на <i>zakovu</i> , а <i>nosu</i> , а <i>bloudu</i> , а <i>zakovu</i> (2x), а <i>usu</i> , а <i>abou</i>
	Н.	2(1)	а <i>sebu</i> , а <i>sebu</i>
		3(2)	на <i>sebu</i> , а <i>sebu</i> , а <i>bradu</i>

речима најинише јавља код (1) именница које означавају неживо, (2) оних које у опшtosловенском језику имале су циркумфлексни акценат на корену речи, или које су имале акценат на последњим слог речи. Затим, овај наставак се налази код индословјанских речи (1) које се завршавају на *-ŕŭ (-ŕŭr, -ŕŭr)*, или које садрже деривациони суфикс *-ŕŭ* и *-ŕŭr*, (2) именница са префиксима, (3) осталих (именице које су изворно имале **o*-основу) (Svane 1958: 35). Дакле, ако обједињимо све карактеристике на које Сван указује, добијамо да избор наставака *-ŕŭ* зависи од бројних фактора, као што су прозологија, морфолошки облик, па и од саме речи.

Дуги циркумфлекс старословенског језика у штокавском наречју постао је дугосилазни акценат. Међу речима које га садрже налазе се у нашој грађи *brodŕ* 'брод', *brŕŕŭ* 'брег', *vŕŕŭ* 'век', *lŕŕŭ* 'лист', и у њима долази до промене акцената (силанти-узлатни) као у *brŕd* – у *brŕdŭ*, *brŕŕ* – у *brŕŕŭ* (*brŕŕŕŭ* – у *brŕŕŕŭŭ*). Ово се сматра остатком из времена старословенског језика по коме наставак у локативу привлачи акценат на себе са претходног слога циркумфлексног акцената (о томе а. Meillet 1932: 332). Осим тога, речи које су у старословенском језику биле са мобилном акцентуацијом (*dvorŭ* 'двор', *kŕŕŭ* 'крст', *mŕŕŭ* 'мир', *stŭbŭ* 'стуб', *ŕudŭ* 'суд', *xramŭ* 'храм') у штокавском наречју добиле су акценат на корену речи, али с акценатском променом, као у *dvŕr* – *dvŕra*, *ŕŭd* – *ŕŭda*. Дакле, речима са дугим вокалом у овој врсти исказује се исти акценатски образац као код речи малопре наведених са прасловенског циркумфлексним акцентом.

Сходно томе, као што је већ речено, ако су једнословне именице мушког рода које су биле имале циркумфлексни акценат на корену речи имале тенденцију да се мењају преко **a*-основе, онда се међу тим речима наставак *-ŕŭ* за локатив учврстио као један прилично високо фреквентан образац, што је могло имати за последицу то да се овај наставак прошири и на једнословне речи које су имале акценатски образац типичан за мушки род, и још даље на именице средњег рода.

Као што се може закључити, и на основу различитих услова које наводи Сван и у случају индословјанских речи, тешко је разјаснити разлоге одабирања на основу прозологије и фонолошких карактеристика. Према нашој анализи ПЗ-а, међу именицама изведеним суфиксом *-ŕŭ* доминатно је испуњен наставак *-ŕŭ*. Није јасно да ли ово има везе са карактеристикама последњег консонанта (усмено-пубним), али је код речи са одређеним формалним одликама из извесног разлога раније него код других речи почео учествовати да се користи наставак *-ŕŭ*, због чега се претпоставља да се његова употреба проширила на основу такве тенденције испуњене код једнословних речи.

Потребно је да обратимо пажњу и на мешање са наставком *-ŕŭ* датив као на могући разлог ширења наставака *-ŕŭ*. Даким, функција ова два падежа је

izvorno različita, a historijski se nastavci dativa i lokativa razlikuju. Međutim u savremenom crpskom jeziku kod imenica mužskog, srednjeg i ženskog roda, u jedнини kao i u множини, nastavci za dativ i za lokativ (u множини još i instrumetal) изједначују се. У јединини датива и локатива приобитно се разликовао акценат, али је и та разлика у савременом језику временом постајала мање јасна. Наравно, неопходно је анализирати процесе промене који су до овога довели и њихове узроке, али се начелно може рећи да је у штокавци од давнина очигледно постојала тежња да датив и локатив добију исти облик.

Најпогоднијим окружењем за изједначење наставка датива и локатива може се сматрати допушка позиција са предлогом *po*. У старословенском *po* указује на просторну ширину и оквир у ком се нешто дешава, или временски на 'posle', a апстрактније гледано значи 'у складу са' и слично. Ова међусобно повезана значења пак нису јасно одељена у односу на падежане облике, и *ya po* са просторним значењем могао се употребити и датив и локатив. Наиме, реч је о предлогу који не прави очигледну значењску разлику између датива и локатива. Рекија предлога *po* према ДЗ код именца мужског и средњег рода у јединини тражи наставак *-a* (*zakoni* (21x), *milu* (2x), *obrazu*, *strahu*), a са придевом се јавља само један пример, *po zakoni strahomoti*, где је употребљен наставак за датив. Ови примери би се могли схватити са значењем 'у складу са'. С друге стране, у примерима са облицима множине, *malodubri*, *gradodubri* (4x), *velik*, рекијска допуна је у облику локатива, a нема примера са наставаком за датив. Именца женског рода *strahotni* такође је у облику локатива. У свим примерима са множином може се схватити просторно значење, због чега би се могло, ако би се гледало само по томе, закључити да постоји значењска разлика у употреби датива и локатива. Али и могуће би било да је облик попут *po zakoni (strahomoti)*, изворно датив јединине, био схваћен као локатив по аналогји са обликом локатива *-a* који се употребљавао са другим предлозима, као што су *u* и *na*. У текстовима из датог периода предлог *po* иде са локативом, a по учесталости употребе долази одмах после *u* (или *ya*) и *na* (а. табеле 3-1 и 3-2). Дакле, не би било немогуће да је, с једне стране, постојао образац за локативни наставак *po* + *-a*, док је, на другој страни, могуће да се наставак *-a* као облик локатива из конструкције *na* + *a* и *u* + *a* проширио прво укратко на именце мужског рода, па и на именце средњег рода које са њима, сем у номинативу и акузиву, имају исту парадигму.

Као што је већ наведено, за женски род је облик датива и локатива и за именце и за придеве од старог доба исти, a разлика између наставка за датив *-om* и за локатив *-omu* придева мужског и средњег рода очигледно није била толико маркирана да би могла да се одрази. Коначно је дошло до

ujednačavanja sa imenicama ženskog roda u jedinini, usled čega je verovatno i deklinacija imenica muškog i srednjeg roda u jedinini postala sistem bez razlike između dativa i lokativa.¹⁰ Među ranije navedenim bosanskim spisima od 12. do 15. veka, oblik sa -i nastavkom je već nepitan u dokumentima koji su nastali posle 1400. godine. Isto kao i u slučaju refleksa **č* koji smo razmatrali u 2.2, početkom 14. veka težnja za beleženjem realnosti jezičkog zvuka ojačala je na račun svesti o očuvanju književne tradicije, i, kao što to pokazuje nastava -i u S2, ova promena se verovatno desila već početkom četrnaestog veka. Sходно томе, чињеница да је у документима који потичу од српског цара ситуација таква да паралелно постоје и наставак -и и наставак -ѝ, исто као и у случају рефлекса **č*, коришћење наставак -ѝ може се схватити као јача сvestи о старој књижевној традицији од оне о језичкој реалности.

Далје ћемо у табелама 3–1 и 3–2 представити фреквенцију употребе предлога у анализираним документима. Ради поређења у табеле су за чачанско наречје укључени подаци из *Виндолског закона* (VZ), а за сваки текст је са скраћеном дата и одговарајућа година, док је у реду извод наведен укупан број речи по текстовима. Табела 3–1 представља број примера са предлозима, што је у 3–2 приказано у падајућем следу.

Табела 3–1 Број примера са предлозима

	S1+3	S2	HP	DE	VZ
	[1332–34]	[1332]	[1189–1420]	[1330]	[1288]
Укупан број речи	1398	364	3697	6773	4348
<i>а</i> = <i>у</i> ^a	21 (р 4)	26 (р 1)	68 (р 0)	18 (р 11)	73 (р 68)
<i>а</i>	16	4	31	70	32
<i>а</i>	8	4	62	22	22
<i>ад</i>	17	7	26	9	138
<i>ао</i>	2	2	15	83	19
<i>аи</i>	2	15	13	12	2
	из 2	под 2	из 7	о 187	пред 22
	без 1	без 1	ѝ 1	ѝ 14	през 9
	ѝ 1	ѝ 1	о 1	из 11	из 8

¹⁰ Уједначавање множине датива и локатива десило се нешто касније и о њеним разликама је потребно засебно размислити, али уједначавање облика датива и локатива у јединици може се сматрати припремом за тај процес.

Табела 3–2 Предлози према фреквенцији употребе (првих 10 места)

	S1+S [1332–34]	S2 [1333]	HP [1189–1420]	DZ [1356]	VZ [1268]
1	a + t	a + t	a + t	a	od
2	od	do	s	po	a + t
3	na	za	od	na	na
4	s	od	na	za	za
5	za	na, s	po, za	s	s, pred
6	do, po, iz			a + t	
7		po, pred	do	k	po
8			iz	do	pred
9	bez, k	bez, k	k, a	iz	iz
10				od	do

* У српском (и хрватском) језику стари предлог *t најчешће се са а, али у то доба су се појављивали још оба облика, а t и и. Ипак, *t се користило само са неким значењем (локативна употреба), док се а користило и ут акузатив и ут локатив. Примери са а употребљеним као у руском са гонитивом и са значењем 'код' ипозитно су ретки.

У до сада изнесеном смо разматрали две карактеристике језика докумената повезаних са куповинном Стона, рефлексе гласа *V и наставак за локатив једине мушког и средњег рода. Из анализираних језичких карактеристика могли смо да видимо, с једне стране, жељу за очувањем литерарне традиције црквенословенског језика, а са друге стране, стање кроз које су пролазили шtokавска јужнословенски језичка скупина у процесу територијалног раслојавања на дијалекте. Крајње интуитивно (иада се то може рећи и на основу текстова попут повеља), сматрамо да босански документи боље рефлектују реално локално језичко стање. У поређењу са овим, у текстовима повезаним са ерским царом јасно се осећа јача тежња ка очувању црквенословенске традиције и форме. Закључак да се у овоме огледа културолошка разлика, иако се не сме олако донети, може бити значајан за разматрање историје малих земаља на централном Балкану.

Грађа

Miklosich, F. (1858) 1964. *Monumenta Serbica. Spectantia Historiam Serbiae Bosnae Ragusae*. Graz: Akademischer Druck.

Пешинан, М., Грцикат-Радуловић, Н., Јовчић, М. (ред.) 1997. *Записки цара Саборага Душана. Босански, брздрински, шtokавски, рањковски, раванички и савијски рукописи*. Београд: САНУ.

Литература

Белић, А. (1909) 1965. „Замјетен по чакавским говорима“ *Извештаји одељења руског језика и словесности императорској академији наука*. XIV. 1/2. (Глас: Akademischer Druck), pp. 181–266.

Белић, А. (1931, 1950) 1999. *Основи историје српскохрватског језика. I. Фонетика II. Историја српскохрватског језика. Речи са деклинацијом*. Издабрана дела Александра Белића. 4. Београд: Народна библиотека Србије.

Дашичић, Ђ. (1874) 1981. *Историја облика српскога или хрватскога језика до средњег XIII вијека*. (Београд: Државна Штампарија) München: Otto Sagner.

Мошња, В. (1979). „Повеље цара Стефана-Душана о арханђеловом манастиру у Јерусалиму и о манастиру св. Николе на скадарском острву Вршанин.“ *Folia Slavica*, vol. 3, 1–2. 175–200.

Објесловљеник личностиниски атлас (1988). Серба Фонетико-грамматическа. кн. 1. Рефлексы *2. Международный комитет славистов. Београд: Српска Академија Наук и Искусств.

Острогорски, Г. (1965). *Српска области после Другогог сирџа*. Посебни издања анталогичког института. кн. 9. Београд: Научно дело.

Стојановић, Ст. (1926) 1993. *Историја српског народа*. (Београд: Напредак) Београд: Просвета.

•

Brzović, D., Ivšić, P. (1988). *Jezik srpskohrvatski, hrvatskohrvatski, hrvatski ili srpski. Izvadak iz II izdanja Enciklopedije Jugoslavije*. Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“.

Cvitančić, A. (2002). *Iz dalmatinske pravne povijesti*. Split: Književni krug. *Enciklopedija Jugoslavije*. I–VIII. 1955–1971. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod.

Fine, J. V. A. Jr. (1975). *The Bosnian Church: A new interpretation. A Study of the Bosnian Church and its Place in State and Society from the 13th to the 15th Centuries*. East European Monographs, No. X. New York, London: Columbia University Press.

Hamm, J., Hraste, M., Guberina, P. (1956). *Govor otoka Saske*. Hrvatski dijalektološki zbornik. knj. 1. Zagreb: JAZU.

Hamm, J. (1947). *Gramatika staroslovenskoga jezika*. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske.

Hubert, A. (2002). *Sprache und Struktur altsorbischer Privilegienurkunden aus dem 12. bis 16. Jahrhundert*. München: Otto Sagner.

- Ivić, P. (1958). *Die serbokroatischen Dialekte. Ihre Struktur und Entwicklung. I. Allgemeines und die Stokavische Dialektgruppe*. The Hague: Mouton.
- Klaić, N. (1994). *Srednjovjekovna Bosna. Politički položaj bosanskih vladara do Tvrtkove krunidbe (1377g.)*. Zagreb: Eminex.
- Klaić, V. (1882) 1990. *Poviest Bosne do propasti kraljevstva*. (Zagreb: Dionička Tiskara) Sarajevo: Svjetlost.
- Lončarić, M. (1996). *Kajkavsko narječje*. Zagreb: Školska knjiga.
- Lukežić, I. (1996). *Travarsko-bakaraka i crkvenička čakavština*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
- Lunt, H. (2001). *Old Church Slavonic Grammar*. Seventh Revised Edition. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Margetić, L. (1998). *Finodolski zakon*. Rijeka: Adamić.
- Meillet, A. (1932) 1951. *Očerennostsennii slav. M.: Издательство университетского преподавания*.
- Miklosich, F. (1926). *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen. IV. Syntax*. Heidelberg: Carl Winters Universitätsbuchhandlung.
- Popović, I. (1960). *Geschichte der serbokroatischen Sprache*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Reubottom, D. (2000). *Age, Marriage, and Politics in Fifteenth-century Ragusa*. Oxford Studies in Social and Cultural Anthropology. New York: Oxford.
- Schmalstieg, W. R. (1983). *An Introduction to Old Church Slavic*. Second Edition Revised and Expanded. Columbus, Ohio: Slavica.
- Comrie, B. & G. G. Corbett (2001). *The Slavonic Languages*. London & New York: Routledge.
- Šunjić, M. (1996). *Bosna i Venecija. Odnosi u XIV. i XV. st.* Sarajevo: HKD Napredak.
- Svane, G. O. (1958). *Die Flexionen in Stokavischen Texten aus dem Zeitraum 1350-1400*. Aarhus: Universitetsforlaget.
- Tentor, M. (1909). „Der Čakavische Dialekt der Stadt Cres.“ *Archiv für slavische Philologie*. Bd. 30, 146–204.
- Trubetzkoy, N. (1949) 1954. *Altkirchenslavische Grammatik*. Wien: Rudolf Rohrer.